

RUSSEL JACOBY’NİN BELLEĞİNİ YİTİREN TOPLUM ADLI ESERİNDEN HAREKETLE MEHMED ÂKİF ERSOY’UN ŞİİRLERİNDE MÂZİ, AİLE VE DİN MEFHUMLARINA BİR BAKIŞ*

A Perspective of Russell Jacoby’s “A Critique of Conformist Psychology”
in the Poems of Mehmed Akif Ersoy “Past, Family and Religion”

Orçun AYDOĞDU¹

ÖZET

Mehmed Âkif Ersoy, 1873 yılında İstanbul’da dünyaya gelmiştir. İlk şiirlerinde Muallim Naci ve Abdülhak Hâmid Tarhan’ın etkisi görülen Âkif’in şöhret kazanması, Sırât-ı Müstakim mecmuasında yayımlamaya başladığı şiirler ile gerçekleşmiştir. Etki alanı günümüze kadar uzanan şair hem sanatta hem de edebiyat araştırmalarında varlığını gösterir. Mehmed Âkif üzerine yapılan çalışmalar onun şiir dünyasında, idealizme bağlı olarak bazı toplumsal kavramların öne çıktığını ortaya koyar. Bu temel kavramlardan biri de toplumun çekirdeğini oluşturan ailedir. Aile ona göre toplumu ayakta tutan temel yapıtaşdır. Bunun yanı sıra mâzi ve din kavramlarının da aileye benzer şekilde şiirlerde bir anlam dünyası oluşturduğu görülür. Şaire göre, geçmişten ders alınmalı ve bu ders sayesinde gelecek şekillendirilmelidir. Dolayısıyla Mehmed Âkif’in zihinsel dünyasında mâzi-hâl-âti kavramları aynı bağlam içerisinde yer alır. Bu bağlamsal birliktelik, ideali inşa etmeye çalışan sanatçıların ortak özelliği olarak görülmüştür. Russell Jacoby’nin kaleme aldığı Belleğini Yitiren Toplum adlı çalışma, aile ve toplumsal bilinç temas etmektedir. Bir toplumu şekillendirmek veya etkisiz hale getirmek için kullanılan en mühim tekniğin toplumsal bilincin ortadan kaldırılması olduğunu söyleyen yazar, zikredilen durumu “şeyleşme” olarak nitelendirir. Âkif’in Safahat’taki şiirlerine bakıldığında, Russel Jacoby’nin düşüncesine paralel metinlerin var olduğu görülmektedir. “Meyhane”, “Azimden Sonra Tevekkül” ve “Asım” geçmişe temas etmesi bakımından önemliken, “Mahalle Kahvesi” ve “Hakkın Sesleri” de aileyi ele alması bakımından önemlidir. “Hüsrân” ve “Vaiz Kürsüde” manzumelerinde de din konusu ele alınır. Makalede bu kuramsal kaynağı temel almakla birlikte, Mehmed Âkif’in şiirleri üzerine öncelikle bir literatür taraması yapılmıştır. Çalışma, nitel araştırma yöntemi esas alınmış ve araştırma problemi olarak da “Russel Jacoby’nin Belleğini Yitiren Toplum adlı eserinde ortaya koyduğu toplumsal yapıyla Mehmed Âkif’in şiirlerindeki aile, mâzi ve âti kavramlarının oluşturduğu yapı arasında benzerlik var mıdır?” sorusu belirlenmiştir. Çalışmada beliren sonuç ise kayda değer benzerliklerin bulunduğu ve özellikle değerlerin yitimiyle oluşan “şeyleşme” kavramının farklı şekilde ifade edilse de bir ortaklık oluşturduğudur.

Anahtar Kelimeler: Mehmed Âkif Ersoy, Russel Jacoby, Safahat, Belleğini Yitiren Toplum, Aile.

ABSTRACT

Mehmed Akif Ersoy was born in Istanbul in 1873. The fame of Akif who was influenced by Muallim Naci and Abdülhak Hamid Tarhan in his first poems was accomplished with the poems he started to publish in Sırât-ı Mustakim journal. Akif’s effect extend to the present day and shows his existence in both art and literature researches. Studies on Mehmed Akif reveal that some social concepts come to the fore in his world of poetry due to idealism. One of these basic concepts is the family that forms the core of the society. According to the him, family is the main principle that keeps society alive. In addition, past and religion concepts form a World of meaning poems similar to the family. According to the poet past is learned and the future be shaped by this. Consequently the concepts of past, present, future in the mental World of Mehmed Akif in the same context. This contextual association, has seen as common feature of artists trying to build the ideal. “A Critique of Conformist Psychology” study wrote by Russel Jacoby and contacts family and social consciousness. Saying that the most important technique used to shape or neutralize a society is the elimination of social consciousness the author describes the mentioned situation as reification. When we look at the poems of Akif in Safahat, it is seen that there are texts similars to the thought of Russel Jacoby “Meyhane”, “Azimden Sonra Tevekkül” and “Asım” are important in terms of contact with the past while “Mahalle Kahvesi” and “Hakkın Sesleri” are important to study the family in the poems of “Hüsrân” and “Vaiz Kürsüde”, the subject of religion is also adressed. The article is not only based on this the theoretical Source, but also a literature review was made on the poems of Mehmed Akif. The study is based on the qualitative research method and a research problem: “Is there a similarity between the social structure revealed by Russel Jacoby’s A Critique of Conformist Psychology and the structure of the family past and future concepts in Mehmed Akif’s poems?” This question has been determined. The result that emerged in the study is that there is a significant similary the concept of reification especially with the loss of values, forms a association even though it is expressed differently.

Keywords: Mehmed Akif Ersoy, Russel Jacoby, Safahat, A Critique of Conformist Psychology, Family.

1. ORCID: 0000-0002-4029-9743

1. Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, orcun-aydogdu@hotmail.com

Bu çalışma 26.06.2020 tarihinde AHBV Uluslararası Genç Bilim ve Sanat İnsanları Sempozyumu’nda (GEBSİS) sunulmuştur.

*AYDOĞDU, O. (2021). “Russel Jacoby’nin Belleğini Yitiren Toplum Adlı Eserinden Hareketle Mehmed Âkif Ersoy’un Şiirlerinde Mâzi, Aile ve Din Mefhumlarına Bir Bakış”, *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 23, s. 226-241.

Makale Geliş Tarihi: 20/07/2020 Kabul Tarihi: 31/01/2021

EXTENDED ABSTRACT

The work named *A Critique of Conformist Psychology* of Russel Jacoby's and its focuses on the concept of family. In the work the cause of the focus on the family is inseparable link between family and social, the main factor of that keep society alive, is family. Family disappearance means social disruption. According to author, the communist system is not to care about the family to shape the society more easily. In this context we find two important concepts that sustain the family institution and this shape society. History and religion. History is highly effective on the individual. By learning the events in the past, it is aimed to build the future more stronger. Loss of history means a loss of connection with the past. So that the individual is constantly alive at the moment. This leads to the relation between past and future not to be connected. As the author's says the reification is occurred. A person who is lack of social awareness is defined reification. Religion is the product of accumulation. It has an important effect on the individual. The disappearance of religion means the disappearance of an important institution that affects the individuals and the destruction of the people. According to Jacoby, in order to get rid of reification, the concepts of history, religion and family that hold the society together should be given importance. The aim of the author is to provide a solid continuation of social awareness through the family institution. For this purpose he uses the concepts of history and religion. Thus a association is established between family and history-religion. Mehmed Akif Ersoy is one of the important figures of Turkish literature. He has compiled the poems he wrote as named *Safahat* when the *Safahat* is examined it is seen that the poet touches many issues. The family comes first in these issues. The family is substantial for poet. The purpose of the society is keeping alive the family institution firmly forever. The lifestyle of the West should not be included in the concept of family. If the family is shaped according to the western life, the family institution collapses. Consequently the state collapses. The recommendation of Akif to keep alive the family is to raise the generations who know their religion and history. History is to learn from the past for the poet. So the same mistakes do not happen again. If you do not learn from the past, the same mistakes will be occur and the society or the government may face a difficult situation. Besides history religion is an important concept that shapes society. Therefore, it is evaluated with history. The expectation of Akif from society should be learned the real Islam. It is necessary not to be prone to superstitions. So it seems that are similarities between Mehmed Akif's view of society and Russel Jacoby's view of society. Although the concepts are expressed in different ways, the meanings are similar. Akif and Jacoby emphasize the importance of the past. There is an inseparable link between the past and the future for the poet. What society did in the past is a clue for the future. There is also a relation between the past and the moment. Depending on the mistakes made in the past, the time may be surrounded by negativities. The way to get rid of these negativities is not to make the same mistakes once again. If mistakes are not repeated, the reification does not occur with Jacoby's saying and social consciousness is provided. Jacoby and Mehmed Akif think that ideology is effective in the elimination of social awareness. According to Jacob ideology is to create a new reality. So existing situations are ignored this is an important factor that increases reification. There are rows in the poems of Akif stating that the ideological view is incorrect. When Asim poetry is examined, it is tried to be explained that the ideological preferences of the current government should not lead the people to political blindness. The result of interdisciplinary study between a theoretical text *A Critique of Conformist Psychology* and a literary text *Safahat*; both authors give importance to the concept of family. They have discussed the concept of family with the concepts of religion. It is valuable that Russel Jacoby who is related to western civilization and Mehmed Akif Ersoy who is related with eastern civilization viewed the events from a similar view and it shows the importance of interdisciplinary cooperation once again.

GİRİŞ

Russel Jacoby'nin Belleğini Yitiren Toplum adlı teorik eseri, aile kavramını merkeze almaktadır. Çalışmada ailenin merkeze alınmasının sebebi, aile ile toplum arasındaki ayrılmaz bağıdır. Toplumu ayakta tutan temel faktör, ailedir. Ailenin ortadan kalkması, toplumun bozulması demektir. Yazara göre, komünist sistemin aileye değer vermemesi de toplumu daha kolay şekillendirebilmek içindir. Bu bağlamda, aile kurumunu ayakta tutan, dolayısıyla toplumu da şekillendiren, iki önemli kavram mevcuttur: Tarih ve din. Tarih, birey üzerinde oldukça etkilidir. Geçmişte yaşanan olaylar öğrenilerek, geleceğin daha sağlam temellerle inşa edilmesi hedeflenir. Tarihin ortadan kalkması, geçmiş ile olan bağı da ortadan kalkması demektir. Böylece birey, sürekli olarak anda yaşar bir hale gelir. Bu da geçmiş ile gelecek arasındaki ilişkinin kurulamamasına yol açar. Yazarın söyleyişiyle, “şeyleşme” gerçekleşir. Kişinin toplumsal bilince sahip olmaması, “şeyleşme” olarak nitelendirilir. Din, bir birikimin ürünüdür. Birey üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Dinin ortadan kalkması, bireyi etkileyen önemli bir kurumun ortadan kalkması ve kişinin bertaraf olması demektir. Jacoby'ye göre “şeyleşme”den kurtulmak için, toplumu bir arada tutan tarih, din ve aile kavramlarına önem verilmesi gerekmektedir. Yazarın amacı, belirtilen kavramların birbiriyle ilişkili olduğunu ortaya koyarak, aile kurumu üzerinden, toplumsal bilincin sağlam bir şekilde devamını sağlamaktır. Bu amaç için tarih ve din kavramlarından faydalanır. Böylece, aile ile tarih-din arasında ortaklık kurulmuş olunur.

Mehmed Âkif Ersoy, 1873 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası, Fâtih müderrislerinden Tâhir Efendi'dir. Annesi ise şeceresi Buhara Türklerine dayanan Emine Şerife Hanım'dır. Babasından Arapça eğitimi alan Âkif, öğrendiği her şeyin Tâhir Efendi sayesinde olduğunu belirtir.¹ Fâtih Rüştüyesi'ni bitirdikten sonra, Mülkiye'nin idadi kısmından mezun olur. Mehmed Âkif'in hayatındaki önemli dönüm noktalarından biri, Fatih yakınında, Sarıgül mahallesinde yer alan evlerinin yanmasıdır. Evlerinin yanmasından sonra Baytar Mektebi'ne geçiş yapan şair, okulu birincilikle bitirmiştir. (Tansel,1991:3)

Mehmed Âkif'in ilk şiirlerinde, Mülkiye'den hocası olan Muallim Naci'nin tesiri söz konusudur. Doğu ve Batı edebiyatlarına vakıf olan şair, Batı'da Fransız edebiyatına, Doğu'da Fars ve Arap edebiyatına yönelmiştir. (Kuntay,2015) Âkif üzerinde, Hâfız ve Sadi'nin etkisi oldukça fazladır. Özellikle Sadi'nin etkisi ömür boyu sürmüştür. Safahat'ın birinci kitabında yer alan “Durmayalım” adlı manzumenin girişinde, Sadi'den yapılan bir tercümeğe yer verilmesi de zikredilen yargıyı kanıtlaması bakımından oldukça önemlidir:

Sa'dî diyor ki: “Bir gece biz kârvân ile

Âheste-seyr iken yolumuz düştü bir çöle.

Sür'atle tayyiçin o beyâbân-ı vahşeti,

Hep yolcular fedâ ederek istirâhati, (Ersoy,2019:24)²

Ayrıca Safahat'ın son cildi olan “Gölgeler”de yer alan “Sadi'den Tercüme” metni ile Safahat'a girmeyen ancak Sadi'den yapıldığı bilinen tercümeğe ve Âkif'in yaptığı bazı tercümelerde “Sadi” takma adını kullanması da yukarıdaki yargıya kanıt niteliğindedir.

1 Safahat'ın “Hakkın Sesleri” bölümünde yer alan şu ibare bu bakımdan oldukça önemlidir: “*Babam Fâtih müderrislerinden İpekli Hoca Tâhir Efendi merhumdur ki benim hem babam hem hocamdır. Ne biliyorsam kendisinden öğrendim.*” (Ersoy, 2019:181)

2 Safahat'tan yapılacak alıntılarda, kolaylık sağlaması adına, sadece sayfa numarası verilecektir.

Âkif, aruzu başarılı bir şekilde kullanmaktadır. Şiirlerinin çoğunda karşılıklı konuşmalardan faydalanmıştır. Âkif'in aruzu başarılı kullanması da bu kısma akseder. Umumiyetle sade bir dil ile kaleme alınan bu diyaloglarda, aruz kusurlarının neredeyse hiç olmadığı görülmektedir. Bu durum da Âkif'i ölümsüz kılan vasıflardan biridir. "Seyfi Baba"nın girişi yukarıda belirtilen düşünceyi kanıtlamaktadır:

Geçen akşam eve geldim. Dediler:

— *Seyfi Baba*

Hastalanmış, yatıyormuş.

— *Nesi varmış acaba?*

— *Bilmeyiz, oğlu haber verdi geçerken bu sabah.*

— *Keşki ben evde olaydım... Esef ettim, vah vah!* (s.60)

Mehmed Âkif'in şiir görüşünün merkezini, gerçekçilik oluşturmaktadır. Yaptığı tasvirler veya işlediği konular göz önüne alındığında, realizmden hiçbir zaman vazgeçmediği görülmektedir. (Yetiş,1992) Âkif için mühim olan, Edebiyat-ı Cedide'de yer aldığı gibi sıfatlardan teşekkül eden ve bireysel psikolojiyi yansıtan metinler yazmak değil; karşılıklı konuşmalar ile mevcut sosyal, siyasî, askerî veya toplumsal durumları yansıtarak, var olan sorunları dile getirmek ve çözmeye çalışmaktır. Safahat'ın girişinde, okuyucu için kaleme alınan satırlar, açıklanan durumu belirtir.³ Safahat'ın dördüncü kitabı olan Fatih Kürsüsü'nde yer alan "İki Arkadaş Fâtih Yolunda" adlı manzume de Âkif'in hayal ile soyuttan değil; gerçek ve somuttan hareket ettiğini net bir şekilde ortaya koymaktadır:

— *Hayır, hayâl ile yoktur benim alış verişim...*

İnan ki: Her ne demişsem görüp de söylemişim.

Şu dur cihanda benim en beğendiğim meslek:

Sözüm odun gibi olsun; hakikat olsun tek! (s.204)

Şairin böyle bir yol izlemesinde, dönemin sosyal ve siyasî olayları da oldukça etkilidir: Trablusgarp Savaşı, Balkan Harbi, I. Dünya Savaşı; istibdat, sansür, cinayet... Eğer bunlar olmasaydı, Âkif'in şiirleri de çok farklı olabilirdi.

Mehmed Âkif Ersoy'un belirli kavramların üzerinde, önemle durduğu görülmektedir. Bu durumun nedeni ise Âkif'in nazım üzerinden halkı yönlendirmek istemesidir. Şair için mühim olan, söz hüneri yapmaktan ziyade, anlatmak istediğini açık ve net bir şekilde ortaya koymaktır. Âkif'in üzerinde en çok durduğu kavramların başında, "çalışma" gelmektedir. Ona göre devletin çökme aşamasına gelmesindeki ilk neden, görevini yerine getirmeyen idareciler ve hakkıyla çalışmayan insanlardır. Mevcut durumdan kurtulabilmek için çalışmak gerekmektedir. Çalışmaktan başka bir çözüm yolu yoktur. Çalışmanın parolası ise, bir elde kandil diğer elde iskandilin bulunmasıdır:

Bir elde olmalı kandil, bir elde iskandil,

Selâmetin yolu insan için bu, başka değil! (s.20)

³ *Ne tasannu' bilirim, çünkü ne san'atkârım.*

Şi'r için «gözyaşı» derler; onu bilmem, yalnız,

Aczimin giryesidir bence bütün âsârım (s.5)

Âkif'in şiirlerine yansıyan bir diğer kavram ise "mâzi"dir. Ona göre, mâziden ders alarak, âti şekillendirebilir. Çalışmanın ve geçmişi bilmenin ilk aşaması ailede belirir. Bundan dolayı Âkif'in şiirlerinde "aile" oldukça önemlidir. Jacoby'nin de çalışmasında önemle durduğu kavramların başında, aile ve geçmiş gelmektedir. Bu durumun nedeni incelendiğinde, "bellek" kavramıyla karşılaşılır. Jacoby için bellek, mâziyle beraber ele alınmalıdır. Geçmişte olan her türlü olay, toplumsal belleği oluşturmaktadır. Toplumsal belleğin sürekliliği ise toplumun kalıcılığını sağlamaktadır:

"İnsanoğlu hiçbir zaman tümüyle bugünde yaşamaz. Geçmiş... Süper egonun ideolojilerinde yaşamaya devam eder ve ancak yavaş yavaş bugünün etkilerine ve yeni değişmelere izin verir; süper ego aracılığıyla çalıştığı sürece, insan yaşamında ekonomiden bağımsız, güçlü bir rol oynar." (Jacoby,1996:112)

Geçmişte yaşanan olaylar, bilinçaltında yerini alır ve uygun zaman geldiğinde, bilinç üstüne çıkar. O halde, insanı mâziden ayrı düşünmek mümkün değildir. Bazen geçmiş hatırlanmak istenmez. Bu gibi durumlarda toplumsal baskı ortaya çıkmış olur. Jacoby bu durumu şöyle dile getirir: *"Bu kitap toplumun baskısı altında yitirilip duran şeyleri anımsama çabasıdır; düşüncenin planlı kullanılıp-atılmasına karşı çıkar."* (Jacoby,1996:19) Binaenaleyh, hayatın bir yansıması olan şiir de geçmişten beslenmektedir. Mehmed Âkif Ersoy'un şiirleri de bu duruma örnek teşkil eder. Makalede, Jacoby'nin Belleğini Yitiren Toplum eserinden hareketle, Âkif'in Safahat'ına üç açıdan bakılmaya çalışılacaktır: Mâzi, aile ve din.

1.Mâzi

Russell Jacoby, *"felsefenin tarihi, unutuşun tarihidir"* (Jacoby,1996:25) diyerek, felsefe ile tarih arasında "unutma" kavramından hareketle, bir müşterekliğin var olduğunu belirtmiştir. Felsefenin malzemesi sorulardır. Mâzi ele alındığında, tarihin tozlu sayfalarına karışmış olaylarla karşılaşılır. O halde mühim olan, "Geçmişte kalan olayların, hâli ve âtiyi şekillendirmesi nasıl olur?" sorusuna cevap aramaktır. Jacoby'nin de belirttiği gibi bu sorunun cevabı, felsefe ile verilebilir. Çünkü mâzide yer alan olaylara belirli sorular sorularak, geçmiş, hâle aksettirilir. Örneğin, "Osmanlı Devleti neden yıkıldı?" sorusuna verilecek cevaplar, aynı hatalara düşülmemesini sağlayacaktır. Binaenaleyh, sorular aslında cevapları doğurmaktadır. Böylece mâzi ile hâl arasında bir ilişki sağlanır. Sağlanan bu ilişkinin üçüncü aşaması ise, âti ile gerçekleşir. Bunun nedeni ise, âtinin, mevcut duruma bağlı olarak teşekkül etme olasılığıdır. Görülüyor ki kavramlar arasında ayrılmaz bir ilişki söz konusudur. Buna rağmen yaşanan zamanda, geçmişin önemsenmemesi hatta unutulmaya çalışılması söz konusudur. Çünkü mevcut algıya göre, geçmiş lüzumsuzdur. Mesele âni yaşamaktır. Geçmiş, eskide kalmıştır ve insanları şekillendirme konusunda bir fonksiyonu yoktur. Kişiler bu şekilde, kendi düşüncelerinin aksettiğini zannetmektedir. Lakin bu durumun bir moda olduğu Belleğini Yitiren Toplum adlı eserde şu şekilde dile getirilir: *"Zamanımızın göstergesi, düşüncenin modaya teslim olmasıdır. Geçmiş çok eski diye küçümsenirken, bugün en iyi diye göklere çıkarılıyor."* (Jacoby,1996:25)

Mehmed Âkif Ersoy için mâzi ile âti arasındaki bağ oldukça güçlüdür. İki kavram birbirinden bağımsız telakki edilemez. Nazif Gürdoğan bu konuya temas ederek, şairde yer alan sentez kavramını şöyle açıklar:

"Mehmet Âkif kökleri geçmişte, dalları gelecekte olan büyük bir Anadolu çınarına benzer. Onun gönül dünyası, Anadolu insanının her rüyasını gerçekleştirecek kadar geniş ve zengindir. Onun rüyasını gördüğü Anadolu, süreklilik ve bütünlük içinde, misyonunu değiştirmeden, vizyonunu sürekli yenileyen Türkiye'dir. Anadolu'nun bin yıllık tarihi içinde oluşan misyonu değişmez, ancak misyonuna ulaşmak için geliştirilen vizyon değişir. Değişmeyen misyon ile değişen vizyonu birbirine karıştıran toplumlar, kökleri geçmişte olan geleceklerini inşa edemezler" (Dürdoğan,2007:182).

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere, şair için önemli olan, geçmiş ile mevcudun birlikte ele alınmasıdır. Mevcudu var eden, geçmişe karşı alınan tavidir. Onun isteği, “bütünlük” ve “süreklilik”ten hareketle, bir gençliğin inşa edilmesidir.

Âkif, geçmişin ne kadar önemli olduğunu fark eden aydınlardandır. Bazen, geçmiş ile gelecek arasındaki ilişkiyi çözemeyip, ânda yaşayan “bohem kişiler” diye nitelendirebilecek şahıslar ile karşılaşılır. Âkif böyle kişileri, “ayyaş” kelimesi üzerinden okuyucuya yansıtmak ister:

Ne mâzi var, ne âtî, bak şu ayyâşın hayâlinde (s.32)

“Meyhane” manzumesindeki bu mısra, Russel Jacoby’nin mâzi hakkında söyledikleri ile tam bir uyum içerisindedir. Âkif’in ayyaş tabirini kullanması, bilinçli bir tercihtir. Bir kişinin, ayyaş olarak nitelendirilebilmesi için, kendisinden geçmesi gerekmektedir. Mamafih, kişi kendisini kontrol edemez bir hale gelir. Böyle bir durumda ise ne geçmiş ne de gelecek söz konusudur. Mühim olan ânın keyfini sürmektir. Dönemde yaşanan olaylar düşünüldüğünde, Âkif’in bu kelime ile kastetmek istediği şeyin, devletin mevcut haline üzülme veya umursamayan kişiler olduğu söylenebilir.

Geçmiş düşünülmediğinde veya yok sayılmak istenildiğinde, bellek yitimiyle karşılaşılır. Bellek yitimine uğrayan kişi, geçmişi çöplük olarak nitelendirir. Çünkü onun için geçmişten çıkarılabilecek herhangi bir ders söz konusu değildir. Bütün mesele, ânı yaşamaktır. Jacoby bu durumu anlatırken, pozitivizm ile bilinç yitimi arasındaki bağlantıyı şu şekilde ortaya koymaktadır:

“Geçmiş düşünme yeteneksizliğinin ya da gönülsüzlüğünün bedeli düşünememektir. Bellek yitimi geçmiş düşünceyi fazladan bir ‘entelektüel çöplük’ gibi sırtından atan ‘radikal’ ampirisizm ve pozitivizmden, geçmişin devlerine ve dehalarına çok erken doğma talihsizliğine uğradıkları için selam duran açığöz kuramlara kadar çeşitli biçimler alır” (Jacoby,1996:29).

Geçmiş, “entelektüel çöplük” olarak nitelendirildiğinde, mâzi ile ilişki koparıldığı için, toplumsal bellek ortadan kaldırılmış olunur. Böylece, “şeyleşme” olarak nitelendirilebilecek durum çıkmış olur. Geçmiş ile müştereklik bağı söz konusu olduğu halde, ortaklık yok sayıldığında, bir boşluk içine düşülür. Lakin kişi, bir boşlukta olduğunu da fark etmez. Çünkü arayışın olduğu yerde, bulma söz konusudur. Ortega Y Gasset, bu durumu insanın benliğini bulması ve herkesleşmekten kurtulması olarak nitelendirmektedir (Gasset,1999).

Mehmed Âkif Ersoy da geçmiş ile hâl arasındaki ilişkiyi çözen şairlerden biri olarak, insanları bilinçlendirmek ve döneminde yaşayan insanların ne durumda olduğunu göstermek için “herkesleşmiş” veya “şeyleşmiş” kişileri şiirlerinde işler. “İki Arkadaş Fâtih Yolunda” adlı manzumede yer alan şu satırlar, Osmanlı Devleti’nin mâzisi ile hâli arasında ilişki kurması bakımından Jacoby’yi destekler niteliktedir:

*Bu nâ-halefliği biz yapmışız; selef ma’zûr.
Oyup sıçan gibi her dört adımda bir kemeri,
Deden mi açmış o miskin kılıklı kahveleri?
Hayır, deden sana, bak, hastahâneler yapmış!
Yanında Mekteb-i Tibbiyye’ler, neler yapmış!
Şu gördüğün kocaman kütle yok mu? Dârü’l-Tıb.
— Demek: Bu medrese, Tibbiyye Mektebi’ydi...
— Ayıp!
— Ayıp nedir?*

— *Bunu olsun görüp de bilmemeniz.*
— *Bakılsa öyle... Fakat “bilmeyin!” diyen yine siz!*
— *Tabâbetin o kadar muhteremdi mevki’i ki:*
Birer tabîb-i fûnûn-âşinâ çıkar, eski
Müderresînimizin en güzîde efrâdı.
Yazık, o nesl-i kerîmin vefâsız evlâdı,
Bırakmış öylece, hiç bakmamış müesseseye;
Neler görür neler insan girince medreseye! (s.210)

Osmanlı Devleti’nin II. Mahmud zamanında açtığı Mekteb-i Tıbbiye başta olmak üzere, geçmişte yapılan birçok yeniliğin metne yansıdığı görülmektedir. Âkif’in üzerinde durmak istediği kısım ise, mevcut neslin bunlardan bî-haber oluşudur. Bu yapıların önünden her gün geçilmesine rağmen, özellikle de dönemin gençleri tarafından içerisinde ne olduğu bilinmemektedir. Şair bu durumu, “bilmeyin diyen yine siz” ifadesi ile ortaya koymaya çalışmıştır. Mevcut durum o kadar kötüdür ki şair, mektebin bilinmemesini “ayıp” ile nitelendirmesine rağmen, Âkif’e verilen cevap, “ayıp nedir?” olur. Böylece Mehmed Âkif mevcut durumun ne kadar vahim olduğunu, abartarak okuyucunun zihnine nakşetmek istemiştir. Bu durum da yukarıda zikredilen Jacoby’nin “bellek yitimi” kavramına, etkili bir örnektir. “Şeyleşme” o kadar artmış ki her gün görülen bir yapı dahi mevcut manasından tecrit edilmiştir. Böylece Âkif’in, bellek yitimini ne kadar etkili bir şekilde okuyucuya yansıttığı da görülmüş olunur.

Russell Jacoby’nin Belleğini Yitiren Toplum adlı çalışmasında üzerinde durduğu kavramlardan birisi de ideolojidir. İdeoloji, “siyasi ya da toplumsal bir öğretiyi meydana getiren, siyasi ve toplumsal eylemi yönlendiren düşünce, inanç ve görüşler sistemi” olarak tanımlanmaktadır (Kaya,2011:166). İdeoloji, burjuvazinin feodalizme karşı verdiği ilk mücadeledir. Binaenaleyh, aristokratik bir toplumda doğmuştur. İdeoloji, 18. Yüzyıl Aydınlanma Çağı’nın arka planını oluşturmaktadır. Böyle bir karışık ortamda, akıllı savunmak ve ilerici olmayan her türlü düşünceyi eleştirmek için tezahür etmiştir (Mardin,1997). İdeolojinin bilinç ve birey ile ilişkisinin nasıl olduğunu Zizek şu şekilde anlatır:

“İdeoloji yalnızca bir ‘yanlış bilinç’, gerçekliğin yansılamaya dayalı bir temsili değildir; daha ziyade çoktan ‘ideolojik’ olarak kavranması gereken bu gerçekliğin kendisidir – ‘ideolojik’, tam da mevcudiyeti katılımcılarının, onun özünü bilmemesini gerektiren bir toplumsal gerçekliktir- yani yeniden üretilmesi, bireylerin ‘ne yaptıklarını bilmemeleri’ni gerektiren toplumsal fiiliyattır. ‘İdeolojik’, bir (toplumsal) varlığın ‘yanlış bilinci’ değil, ‘yanlış bilinç’ten destek aldığı sürece bu varlığın kendisidir. Böylece sonunda semptom boyutuna varmış oluyoruz, çünkü semptom, ‘tutarlılığı, öznenin belli bir bilgisizliğini gerektiren bir oluşum’ olarak da tanımlanabilir: Özne ‘semptomunun keyfini’, ancak onun mantığını gözden kaçırdığı sürece çıkarabilir- semptomun yorumunun başarı ölçütü tam da semptomu ortadan kaldırmasıdır” (Zizek,2011:36).

Görülüyor ki ideoloji ile bilinç arasında zıt bir ilişki söz konusudur. İdeolojide eylemin, idrak edilmeden gerçekleşmesi söz konusudur. Yanlış bilinçten hareketle Jacoby’nin düşünceleri, bellek yitimi üzerine yoğunlaşmıştır. Toplumun, hatırasını veya geçmişini bastırması sonucu, bellek yitimiyle karşılaşılır. İdeoloji kavramı ile “izm” arasındaki ilişkiyi Jacoby şöyle yansıtır: “İdeolojiler ‘tarafدارlarını tatmin edecek şekilde her şeyi, her oluşumu tek bir önermeden sonuca giderek açıklayabilen izimler’dir” (Jacoby,1996:31). O halde anlaşılıyor ki ideoloji kavramında, tek yönlü bir bakış söz konusudur. Mesele, ideolojiye bağlanan kişilerin ikna olmasıdır. Çünkü ele alınan mefhumun ilelebet sürmesi, ancak buna bağlıdır. Kişiler ikna edildiği vakit, ideolojiye mugayir olan her türlü düşünce reddedilir. Bunun sonucu olarak da tarih ile kişi arasına bir set çekilir. Cemil Meriç bu durumu şöyle nitelendirmektedir: “İzm’ler idrakimize giydirilen deli gömlekleri. İtibarları menşe’lerinden geliyor.

Hepsi de Avrupalı”dır (Meriç,2015:92).

Mehmed Âkif Ersoy’un şiirlerinde, tarih ile arasına set çeken insanların ağır bir şekilde eleştirildiği görülmektedir. Şair bunu yaparken bazen de mâzi ile hâl arasında mukayese yapmaktadır. Gelen yönetimlerin politikalarına bağlı olarak şekillenen tarih tezlerinin yanlışlığı da eleştirilir. Safahat’ın altıncı parçası olan Asım’dan alınan aşağıda yer alan mısralar bu bakımdan oldukça mühimdir:

*Ben ki ecdâda söven maskaralardan değilim
Anarım hepsini rahmetle... Fakat münfa’ ilim (s.368)*

*Zulmü alkışlayamam, zâlimi aslâ sevemem;
Gelenin keyfi için geçmişe kalkıp sövemem.
Biri ecdadıma saldırdı mı, hattâ boğarım...
-Boğamazsın ki!
-Hiç olmazsa yanımdan koğarım. (s.358)*

Âkif için ecdat saygıyı hak eden kişilerden müteşekkildir. Geçmişini yâd etmek yerine kötü sözlerle anan kişilerin, maskara olduklarını belirtir. Bunu derken de kendisiyle mukayese etmektedir. Şair bütün atalarını rahmet ile anmaktadır. Bu durumu belirtirken kullandığı “hepsini” ifadesi oldukça mühimdir. Çünkü Ersoy’un ayırım gözetmeyip, mevcut yapının kurulmasında, geçmişteki herkesin katkısı olduğunu ortaya koymaya çalıştığı görülür. Âkif, soytarı olarak nitelendirdiği kişilerin neler yaptıklarını anlatmaya devam ederek, onları “ecdada saldıran” olarak nitelendirir. Böylece, ideolojik bir bakışla karşılaşıldığı ve bu bakışın yanlış olduğunu etkili bir şekilde okuyucuya yansıttığı görülmektedir.

Jacoby’nin ideoloji için söyledikleri göz önüne alındığında, Mehmed Âkif ile tam bir uyum içerisinde olduğu görülmektedir. Şair, soytarı olarak nitelendirdiği kişileri şiirinde işlerken, doğru olanın ne olduğunu da ele almıştır. Safahat’ın beşinci kitabı olan Hatıralar’da yer alan şu mısralar, Âkif’in, ecdada nasıl baktığını ve nasıl bir gençlik istediğini belirtir:

*Gösterin ecdâda az çok benzeyen bir kan bana!
İsterim sizlerde görmek ırkınızdan yâdigâr;
Çok değil, ancak, necîb evlâda lâyıık tek şiâr
Varsa şâyed, söyleyin, bir parçacık insâfınız:
Böyle kansız mıydı –hâşâ- kahraman eslâfınız? (s.269)*

Görülüyor ki şair, ecdada benzeyen bir gençlik istemektedir. Burada kullandığı “az çok” ibaresi oldukça mühimdir. Bunun nedeni ise, gelen vahim durumun “az çok” ifadesi ile anlatılmış olmasıdır. Mevcut gençlik, ecdadından bî-haber olmanın yanı sıra; yukarıda da görüldüğü üzere –biraz da ideolojik olarak- geçmişe sövmektedir. Âkif, “Böyle kansız mıydı” derken istifham sanatından faydalanır ve gençliği mevcut durumunu aksettirmeye çalışır. Gençliğin, geçmişe karşı olan olumsuz algısı, böylece bir kez daha tekrarlanmış olur. İdeolojik yaklaşım, milli ruhun yıkımı ile sonuçlanır. Milli ruh ortadan kalktığı vakit de “izm”ler artar ve Jacoby’nin anlatmaya çalıştığı toplumsal bilincin ortadan kalkması yani “şeyleşme” ortaya çıkar. O halde, Âkif ile Russel Jacoby’nin, aynı düşünceleri farklı kelimeler ile ifade ettiği söylenebilir.

Belleğini Yitiren Toplum’da üzerinde durulan bir diğer düşünce, geçmiş ile mevcut arasında var olan ilişkidir. İnsanlar, geçmiş düşüncelerin, mâzinin tozlu sayfalarında kaldığını düşündükleri için sadece hâl ile ilgilenmektedir. Bu durumun yanlış olduğu, “Tarih tekerrürden ibarettir” sözü ile de net bir

şekilde anlatılmıştır. Jacoby'nin konu hakkındaki düşünceleri şöyledir:

“Geçmiş düşüncenin geçmiş olduğu için geçip gittiği savi, açıkçası bugünü kurtarmaya yönelik bir mazerettir. Bu akıl yürütmeyi kendi mantığıyla eleştirmek gerekirse, bunun göreciliğin çağdaş biçimi olduğunu söyleyebiliriz” (Jacoby,1996:26).

Düşüncelerin, geçmişte var olmasından dolayı geçmişte kalındığının zannedilmesi, toplumsal bilincin yok olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Böyle düşünen kişiler için ânı yaşamak önemlidir. Ânı yaşamamanın yolu ise bohem hayat olarak nitelendirilebilecek davranışlar bütününden geçmektedir. Eğer geçmişe yönelip, mâziden ders alınırsa, hâl ile geçmiş, hâl ile âti arasında bir ilişki olur. Lakin kişilerin düşünceleri, “bugünü kurtarmak” olduğu için zikredilen ilişkileri kurmamayı ve adeta benliklerinden kaçmayı tercih etmektedirler.

Âkif'in şiirleri incelendiğinde, yukarıda anlatılmaya çalışılan ilişkilerin oldukça açık ve sık bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Şairin mâzi-hâl-âti arasında ilişki kurmasının nedeni, bu üç kavramın birbirinden bağımsız düşünülemez olmasıdır. Âkif için Batı'nın tekniği alınmalı; hatta koşar adımlarla gelişmek için çalışılmalıdır. Lakin bunu yaparken geçmişe küfredilmemeli ve mâzi silinmemelidir. Eğer geçmiş yok sayılırsa, gelecek de şekillenemez. Jacoby'nin deyişiyle, bilincini kaybeden toplum asla ve kata geleceğine yön veremez. Bu durumu Âkif “Azimden Sonra Tevekkül”de şöyle anlatır:

*Müstakbeli bul, sen de koşanlarla bir ol da;
Mâzîyi fakat, yıkmaya kalkışma bu yolda.
Ahlâfa döner, korkarım, eslâfa hücumu:
Mâzîsi yıkık milletin âtîsi olur mu? (s.425)*

Âkif için mühim olan noktalardan birisi geçmişten ders almaktır. Geçmişten ders alabilmek için mâzideki olaylardan haberdar olunması gerekmektedir. Jacoby'nin söylemiş olduğu toplumun bilinç kaybı da oldukça önemlidir. Eğer bilinç ortadan kalkarsa, mâzi ile hâl arasındaki ilişki de ortadan kalkmış olur. Böylece istedik davranışlar gerçekleşemez. İdeolojik bakış, sloganlaşmayı ortaya çıkarır. Sloganlaşmanın başladığı yerde, düşünceden ziyade, hazır kabuller söz konusudur: *“Belleğinden ve zihninden yoksun kalan birey, gerçekliğin yapısını düşünmekten çok, dostları ve düşmanları sınıflamaya yarayan söylemiş sloganların çekimine kapılıyor.”* (Jacoby,1996:133)

*Târîhi tekerrür diye ta'rif ediyorlar;
Hiç ibret alınsaydı, tekerrür mü ederdi (s.450)*

beyti, Âkif'in geçmiş ile günümüz arasındaki ilişkiyi göstermesi ve Jacoby'nin görüşleriyle paralellik aksetmesi bakımından oldukça önemlidir.

2.Aile

Aile toplum için oldukça önemlidir. Bunun nedeni ise ailenin, toplumun hem en küçük hem de en etkili yapısı olmasıdır. Belleğini Yitiren Toplum'da Russell Jacoby'nin üzerinde özenle durduğu kavramların başında aile gelmektedir. Bunun nedeni incelendiği vakit, ailenin etkili bir güç olmasıyla karşılaşılmaktadır. Jacoby'ye göre, ailedeki mensupların birbirine olan bağı ne kadar kuvvetliyse, dışarıdan gelecek etmenlere de o derece korunaklıdır. Kominizim için mühim olan kelimelerin başında aile gelmektedir. Çünkü aile bağı koptuğu vakit, bireyin dışarıdan gelecek etkilere açık bir hale geldiği görülür.

Aileyi mühim kılan bir diğer özellik ise, kişinin şekillenmesinde ailenin önemli bir etmen oluşudur. Toplum da bireylerden müteşekkil olduğuna göre, ailenin bireyi şekillendirmesi, toplumun şekillenmesi adına da önemli bir etmen olarak görülebilir. Jacoby'nin bu konuda söyledikleri oldukça mühimdir:

“Aile en önemli terimlerden biridir. Toplumsal değişmeler aileden kırılarak geçer ve böylece bireyin oluşumunu etkiler. Bireyin ‘zihinsel’ ev halkı, aile halkından oluşmuştur. İkincisi bir verimlilik birimine doğru büzüldükçe, ilki de büzülür. Görece bağımsız bir şekilde aileyi geçindiren kişi ve iktidar olarak babanın ekonomik öneminin zayıflaması ailenin dönüşümündeki en önemli olayların başında gelir. Baba bağımsız otorite ve bireysellik kalıntılarını yitirdikçe, aile de esnekliğini yitirir. Bu sürecin olumlu ve demokratik özellikleri de bulunmakla birlikte, olumsuz özellikleri de vardır: Bir zamanlar aile tarafından beslenen ve yarası sarılan çocuk egosu, artık beslenmez, yalnızca bütünleştirilir” (Jacoby,1996:66).

Âkif'in aileye bakışı ile Jacoby'nin bakışı arasında bir paralellik olduğu söylenebilir. Âkif'e göre aile, küçük bir dünya demektir. Bu küçük ailede babanın rolü oldukça önemlidir. Çünkü Jacoby'ye göre baba, çocuk için örnek modeli teşkil ederken, Âkif'e göre de aile reisi konumunda bulunduğu için çocukların yetişmesinde oldukça mühim bir vazifesi vardır. İbrahim Kır, Âkif'in aile mefhumuna verdiği önemi şu şekilde anlatmaktadır:

“Akif, aileyi bir hayat arkadaşlığı, bir geçim yuvası, insanın bu dünyada gerçek mutluluğu tattığı, en huzurlu hayatı yaşadığı, bir sevgi-saygı ocağı olarak görmektedir. Akif insanın bu inceliği gereğince anlayamadığına üzülmemektedir. Akif, eğer insan çalışır, helâlinden kazanır, akşam eve döndüğünde karısı, çocukları, annesi ve babası sevgi, saygı ve şefkatle etrafını sararsa; o vakit, o evin cennet saraylarını andıran bir mutluluk yuvası olacağını, duygularla yüklü bir kalp için de bundan büyük mutluluğun olamayacağını belirtmektedir. Akif, bu aile tipinde erkeğin ailenin yöneticisi; kadının erkeğin hayat arkadaşı, gönül ve can yoldaşı; çocukların ailenin ruhu ve meyvesi; yaşlı anne ve babanın ise korunacak hizmet sunulacak ailenin en tecrübeli saygıya değer insanları olduğunu açıklamaktadır” (Kır,1988:131-132).

Âkif için baba kavramı bu kadar önemliyken, babanın yaptığı hatalar da ağır bir şekilde eleştirilmektedir. Çünkü baba, aile reisi olarak nitelendirilmektedir. Bu da ileride çocuğun yanlış bir örnek olmasına sebebiyet verebilir. Bunu önlemek isteyen şair, babanın yaptığı hataları da eleştirip, şiirlerine konu etmiştir. “Âsım”da yer alan;

*Çoluğun var, çocuğun var, haremin nâmuslu;
Yaşın altmış beşi bulmuş, otur artık uslu.
Neren eksik, be adam, böyle ne var çıldırarak?
Karı derdiyle yıkılmaz bu kadar yıllık ocak. (s.329)*

dörtlüğü, babanın eleştirilmesine bir örnektir. Ocağın yıkılması, ailenin ortadan kalkmasıdır. Bu da Âkif için olabilecek en kötü senaryodur. Dörtlüğün ilk mısrası, mutlu bir ailenin nasıl olması gerektiğini anlatmaktadır. Âkif'e göre mutlu aile, çocuk ve sadık bir eş üzerine kurulmuştur. “Be adam” ifadesi, baba mefhumuna yakışmayan davranışları yapan birine duyulan sitemi, ifade etmektedir.

Âkif için saadet ile aile arasında bir paralellik söz konusudur. Bu durumun nedeni ise Jacoby'nin “zihinsel oluşum” olarak nitelendirdiği, bireyin gelişimi ve olgunlaşması ile ilgilidir. Şaire göre, bu dünyada bir mutluluk söz konusu ise sadece aile ile gerçekleşir:

“Hayât-ı âile” isminde bir ma'îşet var;

*Sa'âdet ancak odur... dense hangimiz anlar?
Hayât-ı âile dünyâda en safâlı hayat,
Fakat o âlemi bizler tanır mıyız? Heyhat!
Sabahleyin dolaşıp bir kazanca hizmetle;
Evinde akşam otursan kemâl-i izzetle (s.102)*

Âkif, aile ile mutluluk arasında ilişki kurarken, insanların bu ilişkiyi anlamadığından da yakınmaktadır. “O âlemi bizler tanır mıyız?” ifadesi aile ile mutluluk arasındaki müşterekliği açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Müellif insanların ailedeki huzuru anlayamamasına oldukça üzülmemektedir. “Heyhat” ibaresi de bu anlamda bir hayıflanma olarak düşünülebilir. Ailedeki yaşantının nasıl olması gerektiğine de değinen Âkif, sabahleyin çalışan bireylerin akşam olduğu vakit evine dönmesi gerektiğini söylemektedir. Çünkü başta belirtilen saadetin oluşması ancak ailedeki kişilerin bir arada olması ile mümkündür. Mamafih, akşam evinde oturan kişi, saadete yani “kemâl- i izzete” kavuşmuş olur. O halde görülüyor ki Âkif için toplumun teşekkül etmesindeki en mühim etken, ailenin saadetli bir şekilde yaşamasıdır.

Toplumun şekillenmesinde ailenin saadeti önemliyken, toplumun devam edebilmesi için de aile kavramının ebedî olması önemlidir. Âkif bu hususu, “taze hayat” olarak nitelendirmektedir. Onun için önemli olan, evlenip aile kurarak, devletin eksiklerini ortadan kaldıracak kişilerin var olmasını sağlamaktır:

*Nerde noksânı telâfi edecek tâze hayât?
Evlenip âile teşkili bugün zor geliyor;
Görüyorsun ya nikâhlar ne kadar seyreliyor! (s.341)*

Âkif için genç nesiller, önceki nesillerden daha bilgili olmalıdır. Bunun yolu da gençlerin aile kurup, çocuk sahibi olmalarından geçmektedir. “Evlenip âile teşkili” ifadesi, belirtilen düşüncüyü kanıtlar mahiyetindedir. Ayrıca bu ifade ile ailenin ancak evlilik ile olabileceği de anlatılmak istenir. Evliliğin ortadan kalkması, aile kurumunun ortadan kalkması ile eşdeğer tutulmaktadır. Alıntının son mısraı, adeta bir sitem mahiyeti taşımaktadır. “Görüyorsun ya” ile bir sorunun var olduğu hissettirilir ve ardından sorunun, nikahların azalması olduğu söylenir. Bu da Âkif’in gerektiğinde imadan da faydalandığını göstermektedir.

Osmanlı Devleti, 1699 yılında gerçekleşen Karlofça Antlaşması’nda ilk defa büyük çapta bir toprak kaybı yaşamıştır. Devlet, güç kaybını önleyebilmek için belirli ıslahat girişimlerine başlamıştır. Tanzimat hareketlerine bakıldığında, merkezde Batı’nın yer aldığı görülmektedir. Askerî, sosyal ve siyasî alanlardaki yenilikler pek tabii olarak, diğer alanlara da sirayet etmiştir. Âkif açısından, gerçekleşen bu ıslahat hareketlerinde yanlışlıklar vardır. Yanlışlıkların başında ise Batı’ya karşı olan koşulsuz bağlanma gelmektedir. Mamafih, bağlanmanın aileye de sirayet etmesi Âkif’in korktuğu en vahim durumdur. Bunun nedeni ise ailenin toplum için oldukça önemli ve vazgeçilmez olmasıdır:

*Biz ki her mevcûdu yıktık, gâyesiz bir fikr ile;
Yıkmadık bir şey bıraktık... Sade bir şey: Âile.
...
Lâkin, Allâh etmesin, bir düşse şayet âilat,
En kavî kollarla hattâ kalkamaz imkânı yok.
Kim ki, kalkar der, onun hayvan kadar iz'ânı yok!
“Âilî bir inkılâb olsun” diyen me'yûs olur;
Başka hiçbir şey kazanmaz, sâde bir deyyus olur (s.194)*

Yukarıdaki alıntı incelendiğinde, Âkif'in aileye verdiği önemin kelimelere yansıdığı görülmektedir. Şair için aile o kadar önemlidir ki onda yapılacak en ufak bir değişim bile “deyyus”luk ve akılsızlık ile itham edilmektedir. Bu tür argo ifadelerin metne sirayet etmesi, şairin nasıl bir psikoloji içerisinde olduğunu da net bir şekilde göstermektedir. Ailede yapılacak bir değişimin, devleti vahim bir tablo ile karşı karşıya getirmesine sebep olacağı düşüncesi, metinde zikredilen argo kelimeler ile ifade edilmiştir. Ayrıca, şimdiye kadar her türlü kurumda değişikliğe gidildiği “yıkmadık bir şey bıraktık” ifadesi ile ortaya konulmakta ve muhkem kalan o kurumun da aile olduğu belirtilmektedir. Âkif, ailede bir değişim olmaması için Allah'a yalvarmakta velev ki bir değişim aksederse, karşılaşılabilecek tablonun içler acısı olacağını ifade etmektedir. “Hüsrân-ı Mübîn” manzumesinde, ailede de belirli değişikliklerin olduğu görülmektedir. Anne ve baba, çocuklarının gelecekleri hakkında konuşmakta ve anne, çocuğunun önemli mevkilere gelmesini isterken, babaysa çocuğun manevi yönden gelişmesine öncelik vermek istemektedir. Şaire göre, anne ve baba arasındaki farklı görüşler, aile kurumunun da bozulmaya başladığına bir işaret olduğu söylenebilir. Çünkü Âkif'e göre, ebeveynler arasında tezat olmamalıdır:

*Başlattığı gün mektebe, duydum ki diyordu,
Rahmetli babam: “Âdem olur oğlum ilerde.”
Annemse, oturmuş, paşalıklar kuruyordu...
Âdemliği geçtik! Paşalık olsun, o nerde?
Âmâli tezâd üzre giderken ebeveynin,
Hep böyle harâb olmada etfâl ara yerde! (s.119)*

Mehmed Âkif'in kendi hayatından esinlenerek oluşturduğu manzumede, ailedeki farklı görüşlerin, çocuğu olumsuz etkilediği üzerinde durulmuştur. Baba için önemli olan maneviyat iken anne için mühim olan çocuğunun iyi yerlere gelip, rahat bir yaşam sürmesidir. “Âdem-paşa” çatışması bu bakımdan önemlidir. Şair, âdem ile maneviyatı, paşa ile dünyevî geleceği anlatmaya çalışmıştır. İki farklı görüş içinde büyüyen çocuk, kendi benliğini oluşturamamakta veyahut geç oluşturabilmektedir. Bu da aile kurumunun zedelenmesine sebep olmaktadır. Çünkü bu ortamda büyüyen çocuklar, Âsım'da belirtilen “taze hayat”ları dünyaya getirememektedir. Mamafih, bu durum aile kurumunun ortadan kalkmasına zemin hazırlamaktadır. Buna bağlı olarak da devletin kötü gidişatı sürmektedir. Çünkü gerek Jacoby gerekse de Âkif için aile ile devlet arasında bir paralellik söz konusudur.

O halde görülüyor ki Belleğini Yitiren Toplum'da Jacoby'nin aileye yüklediği görev ile Âkif'in aileye bakışı arasında tam bir uyum söz konusudur. Bu da ailenin bir toplum için ne kadar önemli olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

3.Din

Din, toplumu şekillendiren önemli bir kavramdır. Rollo May'ın görüşüne göre, birey ile din arasındaki ilişkinin, kişiyi şekillendirdiği bir gerçektir. Bunun nedeni ise dinin kişiye güven vermesinde yatmaktadır. Din, kişiye belirli bir tutunma alanı sağlar. Kişinin iradesinin yetmediği veya psikolojik olarak sıkıntılarının var olduğu bir dönemde, din ile var olan problemler ortadan kalkabilir. Türk edebiyatında, dinî motiflerin ve dinin birey üzerindeki psikolojik yansımalarının işlendiği metinlerin var olduğu görülmektedir. Tevfik Fikret'in “İnanmak İhtiyacı” adlı şiiri dinin birey üzerindeki etkisini açık bir şekilde göstermesi bakımından önemlidir. Russell Jacoby'nin bu konudaki görüşleri şu şekildedir:

“Rollo May bize dinin yararlı olduğunu, çünkü 'kişinin kendine saygısını ve kendine verdiği değeri

güçlendirdiğini ve kendine güvenmesine yardımcı olduğunu' söyler. Tinsel değerler, tinsel olmayan pazarın izini (mücadele değerini) taşırlar. Hiçbir şey kendisi için değildir, her şey başka bir şey içindir. Pragmatizm en üst düzeyde hüküm sürer. Din ve felsefe bir radyo programına dönerek yozlaşır; sabah erkenden keyifsiz bir gün boyunca kişiyi ayakta tutmayı amaçlar. Ruhsuz bir gerçekliğe yönelik yüzeysel bir eleştiri, kötü maddeciliği çok fazla maddecilikle karıştırarak hoşnutsuzları yatıştırır, aynısından daha da almaya ikna eder” (Jacoby,1996:82).

Mehmed Âkif Ersoy'un din mefhumuna bakışı da Jacoby'ye benzemektedir. Şair için de din oldukça önemlidir. Gençlikten beklediği, dine bağlı olmalarıdır. Dine bağlı olurken de his kavramından vazgeçilmemesi gerektiği ve dinin coşkun bir şekilde aksetmesi gerektiği “Hüsrân” şiirinde şu şekilde okuyucuya aktarılmıştır:

Gür hisli, gür îmanlı beyinler, çoşar ancak (s.409)

Din ile ilerleme arasında bir ilişki olduğunu düşünen şair, her fırsatta bu düşüncesini tekrarlamıştır. Safahat'ın ikinci kitabı olan “Süleymânîye Kürsüsünde” yer alan şu mısralar, Âkif'in din ile terakki arasında nasıl bir ilişki kurduğunu göstermektedir:

*Acabâ sâha-i tatbiki neden nâ-mahdûd?
Çünkü biz bilmiyoruz dîni. Evet, bilseydik,
Çâre yok, gösteremezdik bu kadar sersemlik.
“Böyle gördük dedemizden!” diye izmihlâli
Boylayan bir sürü milletlerin olsun hâli,
İbret olmaz bize, her gün okuruz ezber de!
Yoksa, bir maksad aranmaz mı bu âyetlerde?
Lâfzı muhkem yalnız, anlaşılan, Kur'ân'ın:
Çünkü kaydında değil hiçbirimiz ma'nânın:
Ya açar Nazm-ı Celîl'in, bakarız yaprağına;
Yâhud üfler geçeriz bir ölünün toprağına.
İnmemiştir hele Kur'ân, bunu hakkıyla bilin,
Ne mezarlıkta okunmak, ne de fal bakmak için! (s.153)*

Âkif'e göre, İslamiyet tam manasıyla bilinmemektedir. Eğer bilinseydi, Osmanlı'nın eski ihtişamlı günlerine geri dönmesi gerekemekteydi. Çünkü İslamiyet, okumayı ve çalışmayı emretmektedir.⁴ Eski nesil ile mevcut nesli mukayese eden şair, mevcut neslin, eski nesli referans gösterdiğini belirtmekte

4 Âkif, İslamiyet ve çalışmak arasındaki ilişkiyi sıklıkla işlemiştir. Müslümanların çalışmamasını da şiddetle tenkit etmiştir. Yukarıda yer verilen manzumeye benzer olarak, Müslümanların çalışmadığını ve dini de istedikleri gibi uygulamaya kalkıştıklarını gösteren şu dördümlük önemlidir:

*“Çalış!” dedikçe Şeriat, çalışmadın, durdun,
Onun hesabına birçok hurâfe uydurdun!
Sonunda bir de “tevekkül” sokuşturup araya,
Zavalhı dîni çevirdin onunla maskaraya! (s.229)*

Âkif bazen de din mefhumunu kullanmadan çalışmanın önemine değinmektedir. Bu yargıya örnek teşkil etmesi bakımından, “Hakkın Seslerinde” yer alan şu mısralar önemlidir:

*Sus ey divâne! Durmaz kâinâtın seyr-i mu'tâdi.
Ne sandın? Fitratın ahkâmı hiç dinler mi feryâdı?
Bugün, sen kendi kendinden ümîd et ancak imdâdı;
Evet, sen kendi ikdâmınla kaldır git de bîdâdı.
Cihan kanûn-ı sa'yin, bak, nasıl bir hisle münkadı!
Ne yaptın? “Leyse li'l-insânî illâ mâ-se'â” vardı!.. (s.177)*

ve buna sitem etmektedir. “Böyle gördük dedemizden” ifadesi, belirtilen düşünceye kanıt niteliği taşımaktadır. Özellikle son dört mısradaki şairin, anlatmak istediği düşünceyi, örnekler üzerinden ifade ettiği görülmektedir. Kur’an-ı Kerim’in sayfasına bakılması, mezarda okunması ve fal bakılması ifadeleri, dönemde var olan gerçekliğe ışık tutmaktadır. Aynı zamanda şairin gözlem yeteneğini de göz önüne sermektedir. Jacoby, dinin insan üzerinde önemli bir etkisi olduğunu belirtmektedir. Safahat’tan yapılan alıntılar, Âkif’in de bu konuya değindiğini ve Jacoby ile benzer görüşlere sahip olduğunu göstermektedir.

Din kavramı her ne kadar önemli olsa da, Âkif’e göre, bu kavram da yeterince bilinmemektedir. Çünkü Batı’yı merkeze alarak yapılan değişimler, dini de şekillendirmiştir. Bunu yaparken oldukça büyük hatalarla karşılaşmış ve şeriat ortadan kaldırılıp, ne olduğu bilinmeyen bir yapı aksettirilmiştir. “Vaiz Kürsüde” adlı manzumede bu konu hakkında şunlar söylenmektedir:

*Kitâb’ı, Sünnet’i, İcmâ’ı kaldırıp attık;
Havâssı maskara yaptık, avâmı aldattık.
Yıkıp Şerîat’i, bambaşka bir binâ kurduk;
Nebî’ye atf ile binlerce herze uydurduk!*

...

*Lisân-ı pâk-i Nebî’den yalanlar uyduruyor;
Sıklımadan da “sevâb işledim” deyip duruyor!
Düşünmedin mi girerken Şerîat’in kanına?
Cinâyetin kalacak zanneder misin yanına? (s.236)*

İnsanlar, olması gereken dini ortadan kaldırıp kendi uydurmalarını din diye telaffuz etmektedirler. Bu duruma kanıt olarak da sözde hadisler aksettirmektedirler. Âkif bunların yanlış olduğunu “yalanlar uyduruyor” diyerek, oldukça açık bir şekilde dile getirmektedir. Ardından ise bu gibi oluşumlara sebep olan kişilerin dine en büyük ihaneti yaptığını söyleyerek, Jacoby’nin dile getirdiği düşünceler ile kendi düşüncelerinin paralellik arz ettiğini ortaya koymaktadır. Âkif’e göre, din perdesi altında yapılan hatalardan birisi de tasavvuttur. Şarap kültürü, din diye Türklere sunulmuştur:

*Yoksa, din perdesi altında bu isyan yoktu:
Sürdüler Türk’e “tasavvuf” diye olgun şırayı;
Muttasıl şimdi “hakikat” kusuyor Sıdkı Dayı!
Bu cihan boş, yalnız bir rakı hak, bir de şarab;
Kible: Tezgâh başı, meyhâneci oğlan: Mihrab.
Git o “dîvan” mı ne karn’ağrısıdır, aç da onu,
Kokla bir kerre, kokar mis gibi “Sandıkburnu!”
Beni söyletme neler var daha!
-Tekmilleyiver... (s.323)*

Şair için tasavvuf, dine karşı bir isyan mahiyeti taşımaktadır. Amaç, dini değiştirmektir. Üçüncü mısradaki yer alan “hakikat” ibaresi, değişikliğe telmihte bulunmaktadır. Çünkü tasavvuf kültürüne göre hakikat, ilm-i ledünedir. Ona ulaşmanın yolu da tasavvuftan geçmektedir. Ersoy’un kelimelere olan vukufiyeti, bu alıntıda açık bir şekilde görülmektedir. İsteddiği her türlü kelimeyi, manzumenin içerisine nakşederek, vezine uydurmayı başarmıştır. Bunu yaparken de hiçbir zorlanma ibaresi görülmemektedir.

Görülüyor ki Mehmed Âkif Ersoy’da toplumu şekillendiren kavramların başında din gelirken, Russell Jacoby için de toplumu şekillendirmede, dinin önemli bir payı vardır.

SONUÇ

Mehmed Âkif Ersoy, Türk edebiyatındaki müstesna şahsiyetlerden biridir. Toplumun sosyal, siyasî ve askerî birçok olayını şiirlerine aksettirdiği görülmektedir. İşlediği konuların başında ise geçmiş, aile ve din gelmektedir. Russell Jacoby'nin Belleğini Yitiren Toplum adlı çalışması incelendiği vakit, Âkif'in mâziye yüklediği anlam, aileye bakışı ve din kavramını algılayışı ile aralarında ciddi manada paralelliğin söz konusu olduğu söylenebilir. Âkif için geçmiş demek, geleceğin şekillendiği nokta demektir. Geçmişini bilmeyen veya geçmişinden ders almayan kişiler için gelecek karamsardır. Jacoby içinse, geçmişini bilmeyen kişiler, toplumsal belleğini yitirip “şeyleşenler” olarak akseder. Ayrıca, ideolojik bakış her iki müellif tarafından eleştirilmektedir. İdeolojinin olduğu yerde, dogmalar söz konusudur. Hazır kabullerin var olduğu yerde de gelişme söz konusu değildir. Böylece, Jacoby ve Âkif, ideoloji konusunda, aynı düşünceleri ortaya atmıştır. Âkif, aileyi oldukça önemli görmektedir. Bunun nedeni her şeyin ailede tezahür etmesi ve ailenin toplum için oldukça önemli olmasıdır. Belleğini Yitiren Toplum'a bakıldığında, ailenin toplumun teşekkülünde oldukça mühim bir yerinin olduğu görülmektedir. Ailede, babanın yeri önemlidir. Rol model olarak ele alınan baba, Âkif'e göre aile reisi, Jacoby'ye göre çocuğun, yerine geçmek için çatıştığı kişidir. Toplumun merkezinde aile yer almakta ve ona yapılacak her türlü müdahale, toplumu değiştirecektir. Bu da her iki yazar tarafından eleştirilmektedir. Mamafih gerek Jacoby gerekse de Âkif aileyi, geçmiş ve din kavramlarıyla beraber ele almıştır. Din de müellifler için önemlidir. Âkif için vazgeçilmez olan bu kavram, Jacoby için de toplumu şekillendiren bir mefhum nitelendirilir. Özetle, Âkif'in kavramlara bakışı ile Jacoby'nin bakışı arasında bir benzerlik söz konusudur. Psikolojik olarak toplumun ele alındığı Belleğini Yitiren Toplum bir teorik eser olmasına rağmen, edebî bir eserin incelenmesine yardımcı olabilmektedir. Bu da Doğu medeniyeti ile Batı medeniyeti arasında bir ortaklığın olduğunu ve disiplinler arası çalışmanın araştırmacılara oldukça fazla malzeme verdiğini bir kez daha göstermesi bakımından kıymetlidir.

Yazarların katkı düzeyleri: Birinci Yazar %100
Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.
Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- ABDULKADİROĞLU, A. ve ABDULKADİROĞLU, N. (1987). *Mehmed Âkif Ersoy'un Makaleleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- DÜZDAĞ, M.E. (2014). *Mehmet Akif Hakkında Araştırmaları 1-2-3*. İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- ERİŞİRGİL, M.E (2006). *İslamcı Bir Şairin Romanı Mehmet Akif*. Ankara: Nobel Yayın.
- ERSOY, M.A. (2018). *Safahat*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- FERGAN, E.E. (2010). *Mehmed Akif Hayatı Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- GASSET, O.Y. (1999). *İnsan ve Herkes*. İstanbul: Metis Yayınları.
- GÜRDOĞAN, N. (2007). Mehmet Akif, Türkiye’de Modernleşme ve Gençlik Bilgi Şöleni. M. DOĞAN(Ed.), *Mehmet Âkif: Kökleri Geçmişte Olan Gelecek* (182-185 ss), Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı Mehmet Akif Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- İNAL, İ.M.K. (1969) *Son Asır Türk Şairleri*. Ankara: MEB Yayınları.
- JACOBY, R. (1996). *Belliğini Yitiren Toplum*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kaya, Y. (2011). Yirmibirinci Yüzyıla Girenken İdeoloji ve Sosyoloji. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 0 (26), 165-176
- KAZDAL, İ. (2017). *Modernleşmek mi İslamlaşmak mı?*. İstanbul: Düşün Yayıncılık.
- KIR, İ. (1988). *Mehmet Akif Ersoy’un Görüşlerinin Sosyolojik Analizi* (basılmamış yüksek lisans tezi) Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Elazığ.
- KUNTAY, M.C. (2015). *Mehmet Akif Hayatı-Seciyesi-Sanatı*. İstanbul: Oğlak Yayınları.
- MARDİN, Ş. (1997). *İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- MERİÇ, C. (2015). *Bu Ülke*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- OKAY, O. (2015). *Mehmed Akif Kalabalıklarda Bir Yalnız Adam*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TANSEL, F.A. (1991). *Mehmed Akif Ersoy (Hayatı ve Eserleri)*. İstanbul: Mehmet Akif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı Yayınları.
- TİMURTAŞ, F.K. (2006). *Mehmet Âkif ve Cemiyetimiz*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- YETİŞ, K. (1992). *Mehmet Âkif’in Sanat-Edebiyat ve Fikir Dünyasından Çizgiler*. Ankara: TTK Yayınları.
- ZIZEK, S. (2011). *İdeolojinin Yüce Nesnesi*. İstanbul: Metis Yayınları.